

EKONOMSKI RAST IZ TEORIJSKE PERSPEKTIVE

Ivanetić, Roberta

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:145:518038>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[EFOS REPOSITORY - Repository of the Faculty of Economics in Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Ekonomski fakultet u Osijeku
Sveučilišni prijediplomski studij (Financijski menadžment)

Roberta Ivanetić

EKONOMSKI RAST IZ TEORIJSKE PERSPEKTIVE

Završni rad

Osijek, 2023.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Ekonomski fakultet u Osijeku
Sveučilišni prijediplomski studij (Financijski menadžment)

Roberta Ivanetić

EKONOMSKI RAST IZ TEORIJSKE PERSPEKTIVE

Završni rad

Kolegij: Vođenje i ekonomski razvitak

JMBAG: 0010223601

e-mail: robertaivanetic@gmail.com

Mentor: Prof.dr.sc. Đula Borozan

Osijek, 2023.

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Faculty of Economics and Business in Osijek
Undergraduate Study (Financial Management)

Roberta Ivanetić

**ECONOMIC GROWTH FROM A THEORETICAL
PERSPECTIVE**

Final paper

Osijek, 2023.

IZJAVA
O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI,
PRAVU PRIJENOSA INTELEKTUALNOG VLASNIŠTVA,
SUGLASNOSTI ZA OBJAVU U INSTITUCIJSKIM REPOZITORIJIMA
I ISTOVJETNOSTI DIGITALNE I TISKANE VERZIJE RADA

1. Kojom izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je završni
(navesti vrstu rada: završni / diplomski / specijalistički / doktorski) rad isključivo rezultat osobnoga rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu. Potvrđujem poštivanje nepovredivosti autorstva te točno citiranje radova drugih autora i referiranje na njih.
2. Kojom izjavljujem da je Ekonomski fakultet u Osijeku, bez naknade u vremenski i teritorijalno neograničenom opsegu, nositelj svih prava intelektualnoga vlasništva u odnosu na navedeni rad pod licencom *Creative Commons Imenovanje – Nekomercijalno – Dijeli pod istim uvjetima 3.0 Hrvatska*.
3. Kojom izjavljujem da sam suglasan/suglasna da se trajno pohrani i objavi moj rad u institucijskom digitalnom repozitoriju Ekonomskoga fakulteta u Osijeku, repozitoriju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku te javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti, NN 119/2022).
4. izjavljujem da sam autor/autorica predanog rada i da je sadržaj predane elektroničke datoteke u potpunosti istovjetan sa dovršenom tiskanom verzijom rada predanom u svrhu obrane istog.

Ime i prezime studenta/studentice: Roberta Ivanetić

JMBAG: 0010223601

OIB: 54229398641

e-mail za kontakt: robertaivanetic@gmail.com

Naziv studija: Prijediplomski sveučilišni studij

Naslov rada: Ekonomski rast iz teorijske perspektive

Mentor/mentorica rada: Prof.dr.sc. Đula Borozan

U Osijeku, 12. srpnja 2023. godine

Potpis Roberta Ivanetić

Ekonomski rast iz teorijske perspektive

SAŽETAK

Ekonomski rast, koji je predmet istraživanja ovog završnog rada, važan je za društvo jer omogućava povećanje ukupnoga prihoda i bogatstva društva a time i bolji životni standard. Može se postići na razne načine, kao na primjer povećanjem produktivnosti, poboljšanjem tehnologija i inovacija te mnogim drugim načinima. Zbog svoje važnosti predmet je izučavanja mnogih znanstvenika. Do današnjih dana razvijene su mnogobrojne teorije koje ga nastoje objasniti. Fokus je u ovom završnom radu pridan izučavanju klasičnih teorija ekonomskog rasta. Smatra se da klasično razdoblje započinje s *Bogatstvom naroda* Adama Smitha te traje otprilike do smrti Johna Stuarta Mill 1873. godine. Temeljna ideja klasične ekonomije je zalaganje za slobodu tržišta.

Klasični ekonomisti su vjerovali da je ekonomski rast rezultat povećanja količine rada i kapitala, odnosno povećanja egzogeno generirane produktivnosti. S klasičnim ekonomistima oko toga se nisu slagali neki od ekonomista toga razdoblja, a najranijim kritičarima klasične ekonomije, čije će osnovne ideje biti razrađene u ovom radu, smatraju se Karl Marx, Joseph Schumpeter i John Maynard Keynes. Oni su tvrdili da se vrijednost proizvoda ne može objasniti samo količinom rada koji je u njega uložen, već da je važno uključiti i društvenu vrijednost proizvoda te neke druge čimbenike. Fokus su tako stavili na radnika kao ključnog izvora bogatstva u društvu (K. Marx), važnost inovacija (J. Schumpeter) te državne intervencije u prevladavanju ekonomskih kriza (J. M. Keynes).

Teorijama klasičnih ekonomista postavljeni su temelji razumijevanja ekonomskoga rasta, no kritike njihovih teorija također su izuzetno važne jer su poslužile kao podloga razvoju novih ideja vezanih uz ekonomski rast.

Ključne riječi: produktivnost, sloboda tržišta, količina rada, društvena vrijednost proizvoda, inovacije i državne intervencije.

Economic growth from a theoretical perspective

ABSTRACT

Economic growth, which is the subject of research in this final thesis, is important for society because it enables an increase in the total income and wealth of society over time and a better standard of living. It can be achieved in various ways, such as increasing productivity, improving technology and innovation, and many other ways. Due to its importance, it is the subject of study by many scientists. To this day, numerous theories have been developed that try to explain it. In this final paper, the focus is on the study of classical theories of economic growth. The classical period is considered to begin with Adam Smith's *Wealth of Nations* and last until approximately the death of John Stuart Mill in 1873. The fundamental idea of classical economics is to stand for the freedom of the market.

Classical economists believed that economic growth was the result of an increase in the amount of labor and capital, that is, an increase in exogenously generated productivity. Some of the economists of that period did not agree with the classical economists about this, and Karl Marx, Joseph Schumpeter and John Maynard Keynes are considered to be the earliest critics of classical economics, whose basic ideas will be elaborated in this paper. They argued that the value of a product cannot be explained only by the amount of labor invested in it, but that it is important to include the social value of the product and some other factors. They focused on the worker as a key source of wealth in society (K. Marx), the importance of innovation (J. Schumpeter) and state intervention in overcoming economic crises (J. M. Keynes).

The theories of classical economists laid the foundations for understanding economic growth, but the criticisms of their theories are also extremely important because they served as a basis for the development of new ideas related to economic growth.

Keywords: productivity, market freedom, amount of work, social value of products, innovations and state interventions.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	I
ABSTRACT	II
1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA RADA	3
2.1. Metode	3
2.2. Struktura rada	4
3. EKONOMSKI RAST	5
3.1. Polazna određenja	5
3.2. Ekonomski rast iz perspektive klasičnih ekonomista	6
3.3. Početak klasičnoga razdoblja i Adam Smith	7
3.4. Apsolutna i relativna prednost kao pokretači ekonomskoga rasta	9
3.4.1. Slobodna trgovina.....	10
3.4.2. Adam Smith o regulaciji tržišta	11
3.5. Teorija populacije Thomasa Roberta Malthusa	12
3.6. Teorija vrijednosti	14
3.7. Stacionarno stanje	15
4. KRITIKE KLASIČNOJ EKONOMIJI	17
4.1. Radna snaga kao ključni izvor bogatstva u društvu	17
4.2. Teorija kreativne destrukcije	19
4.3. Velika depresija	20
5. ZAKLJUČAK	23
Literatura	I
Popis slika.....	IV

1. UVOD

Ekonomski rast je ključni čimbenik razvoja svake ekonomije, a razumijevanje njegovih uzroka i posljedica ima značajan utjecaj na napredak društva. Zbog toga je važno proučavati različite teorije koje ga objašnjavaju. Ekonomski rast omogućava povećanje ukupnoga prihoda i bogatstva društva a time i bolji standard života. Može se postići na različite načine, kao na primjer povećanjem produktivnosti, poboljšanjem tehnologija i inovacija te drugim načinima.

Klasična ekonomija predstavlja temelj ekonomske teorije. Utjecala je na shvaćanje ekonomskih procesa od osamnaestoga stoljeća te stvaranju novih ideja te je zbog toga važna za izučavanje. Klasičnim ekonomistima se pripisuju značajni teorijski ekonomski doprinosi i ideje, kao što su važnost slobode tržišta, podjele rada, specijalizacije, produktivnosti te količine rada. Proučavanje njihovih teorija omogućuje uvid u različite pristupe tumačenja ekonomskog rasta. U ovom završnom radu su istražene neke od važnijih teorija klasičnih ekonomista.

Istraživanje teorija klasičnih ekonomista započinje s Adamom Smithom kojeg se smatra ocem ekonomije te se smatra da su njegova djela obilježila početak klasičnog razdoblja. U ovom završnom radu će biti objašnjeno zašto je Smith naglašavao važnost podjele rada te koncepte slobodne trgovine i apsolutnih prednosti.

Kao kritiku teoriji apsolutnih prednosti, David Ricardo je razvio teoriju relativnih prednosti odnosno komparativnih prednosti kojom je objasnio važnost specijalizacije u proizvodnji. Biti će biti objašnjeno kako zbog toga dolazi do ostvarivanja veće dobiti u međunarodnoj razmjeni.

Zbog važnosti za ekonomiju i cjelokupno društvo, u radu će teorijom populacije Thomasa R. Malthusa biti objašnjeno pitanje „Što će se dogoditi ako populacija nastavi rasti?“.

Zbog toga što su se gotovo svi klasični ekonomisti zalagali za ideju da je blagostanje društva moguće jedino u progresivnom stanju, u ovom završnom radu bit će opisano suprotno mišljenje Johna Stuarta Milla, odnosno razlozi zbog kojih je on naglašavao kako je upravo stacionarno stanje ono stanje koje je najbolje za ljudsku prirodu i u kojem će standard života, kao i populacija, biti visoki.

Dakle, cilj ovoga rada je pružiti pregled doprinosa klasičnih ekonomista u njihovu razumijevanju ekonomskog rasta, ali i njihovih kritičara koji su iznijeli drugačije ideje i

argumente o čimbenicima koji utječu na ekonomski rast s naglaskom na neslaganja oko slobode tržišta, važnosti inovacija te viđenju čovjeka, odnosno radnika kao izvora bogatstva u društvu. Kritike klasične ekonomije pojavile su se već u samom početku njezinog razvoja. U ovom završnom radu biti će objašnjeni neki od najranijih kritičara klasične ekonomije.

Kritika klasične ekonomije Karla Marxa u fokus je stavila radnu snagu kao ključni izvor bogatstva u društvu. U radu će biti objašnjena Marxova zalaganja za postizanje boljeg položaja radnika koji su u to vrijeme bili izrabljivani te nedovoljno plaćeni za svoj rad.

Pojam kreativne destrukcije pod kojim se podrazumijeva neprestani proces uništavanja staroga i stvaranja novoga razvio je Joseph Schumpeter te će biti objašnjeno zašto je taj proces važan za ostvarenje ekonomskog rasta i na koji način se postiže.

Tijekom velike krize koja je zahvatila američko i svjetsko gospodarstvo tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, John Maynard Keynes je dao kritiku klasičnoj ekonomiji naglašavajući kako tržišta ne bi trebala biti slobodna jer nemaju ugrađeni mehanizam za uravnoteženje. Smatrao je kako je ta velika kriza bila rezultat upravo slobode tržišta. Zbog toga će u ovom radu biti objašnjena važnost njegovih zalaganja za intervenciju države u tržišta.

Istraživanjem ovih teorija doći će se do šire slike o ekonomskom rastu iz perspektive klasičnih ekonomista ali i njezinih kritičara, odnosno do njihovih sličnosti i razlika te prednosti i ograničenja.

2. METODOLOGIJA RADA

Metodologija rada odnosi se na opis metoda, postupaka i pristupa koji se koriste u istraživanju ili analizi teme rada. „Metodologija je znanost o metodama, a istovremeno predstavlja sustav metoda i načela koji se koriste u nekoj znanstvenoj disciplini. Metodologija istražuje zakonitosti ljudske spoznaje“ (Metzinger i Toth, 2020:9).

U ovom poglavlju biti će opisane metode koje su korištene za analizu radova klasičnih ekonomista, njihovih kritičara i drugih važnih autora. Također, bit će opisana struktura ovoga rada odnosno način na koji je rad organiziran kako bi prezentirao sve važne argumente i rezultate.

U radu su primijenjene sljedeće metode: metoda analize, metoda sinteze, metoda apstrakcije, metoda generalizacije, induktivna metoda, deduktivna metoda, metoda klasifikacije, metoda deskripcije i metoda komparacije.

2.1. Metode

Metode korištene za analizu i istraživanje teorija ekonomskoga rasta iz perspektive klasičnih ekonomista te njihovih kritičara olakšavaju proces razumijevanja različitih aspekata ekonomskoga rasta iz perspektive različitih autora. Te metode su:

- a) Metoda analize, koja predstavlja rasčlanjivanje složenih pojmova i spoznaja na njihove jednostavnije sastavne dijelove. U radu se ovom metodom dolazi do ključnih argumenata, tvrdnji, misli i zaključaka svih autora čiji su radovi korišteni kako bi se steklo bolje razumijevanje njihovih pristupa teoriji ekonomskog rasta. Određenje, u radu je korištena ekonomska kvalitativna analiza. „Metoda kvalitativne analize je metoda ispitivanja kvalitativnih svojstava objektivne realnosti, odnosno ekonomskih fenomena. Primjer kvalitativne analize jest u stvari istraživanje suštine proizvodnih odnosa, kvalitativnih svojstava pojedinih ekonomskih kategorija i zakona“ (Žugaj, 1979:125).
- b) Metoda sinteze, koja predstavlja postupak u kome se predmet od jednostavnih, prostih dijelova povezuje i sjedinjuje u cjelovitu pojavu, odnosno događaj. Ova metoda je korištena kako bi se obuhvatile ideje i teorije različitih autora u jedan okvir.
- c) Metoda apstrakcije, predstavlja postupak kojim se odvaja posebno od općeg. Korištena je u radu kako bi se identificirali i izdvojili ključni elementi koji su važni za razumijevanje ekonomskoga rasta.

- d) Metoda generalizacije je postupak kojim se od jednog posebnog pojma dolazi do općenitijeg. Drugačije rečeno, ova metoda je korištena u radu kako bi se izvukli opći zaključci iz specifičnih primjera, to jest, kako bi se iz analize pojedinačnih teorija izveli opći zaključci.
- e) Metoda indukcije, predstavlja postupak kojim se dolazi do novih saznanja na temelju pojedinačnih slučajeva i saznanja. Korištenjem ove metode dolazi se do spoznaja koje su specifične samo za klasične teorije te do onih koje su specifične samo za kritičare klasične ekonomije.
- f) Metoda dedukcije je postupak sagledavanja cijele slike te donošenja posebne odnosno pojedinačne odluke. U radu se korištenjem ove metode dolazi do zaključivanja što će pridonijeti ekonomskom rastu, a što neće doprinijeti istome.
- g) Metoda klasifikacije je postupak kojim se neki opći pojam dijeli na posebne, odnosno na pojedinačne dijelove. Metoda klasifikacije u ovom radu korištena je na način da je rad organiziran u dva dijela: prvi dio čine klasične teorije, a drugi dio čine njihovi kritičari.
- h) Metoda deskripcije je metoda opisivanja pojava, njihovih uzroka, veza i posljedica. U radu su objašnjeni pojmovi ekonomskoga rasta, klasične teorije, kritike, njihovi uzroci, veze i posljedice.
- i) Metoda komparacije je postupak uspoređivanja, to jest, utvrđivanje sličnosti i razlika pojava. U radu su objašnjene sličnosti i razlike klasičnih teorija ali i sličnosti i razlike s njihovim kritičarima.

2.2. Struktura rada

Rad se sastoji od šest međusobno povezanih dijelova u jednu cjelinu. U prvom dijelu dano je uvodno razmatranje te je objašnjena problematika teme, predmet istraživanja te ciljevi istraživanja. U drugom dijelu opisane su znanstveno istraživačke metode koje su korištene u radu te je objašnjena struktura rada. Treći dio rada prikaz je važnosti istraživanja ekonomskog rasta te njegove definicije. U četvrtom dijelu razrađene su neke od važnijih teorija klasičnih ekonomista, kao što su teorije apsolutnih i relativnih prednosti, teorija populacije, teorija vrijednosti te stacionarno stanje, kojima je dan presjek toga razdoblja i opisani su ključni čimbenici za ostvarenje ekonomskoga rasta iz njihove perspektive. U petom dijelu prikazani su neki od najranijih kritičara klasičnih ekonomista kojima su objašnjena ograničenja i

nedostaci klasične ekonomije te predstavljene nove ideje. U šestom dijelu rada dano je završno mišljenje o temi gdje su sažete prednosti i nedostaci klasične ekonomije.

3. EKONOMSKI RAST

Ekonomski rast se općenito odnosi na povećanje gospodarske aktivnosti neke zemlje što dovodi do povećanja ukupnog prihoda i time bogatstva društva, odnosno do njega se dolazi porastom prirodne razine proizvodnje ili potencijalnog BDP-a neke zemlje. Dakle, do ekonomskog rasta dolazi „kada se granica proizvodnih mogućnosti zemlje pomiče van te zbog rasta radne snage ili kapitalnih dobara, tehnologije i proizvodnosti po radniku“ (Samuelson i Nordhaus, 2010:556,557).

Može se postići na različite načine, kao na primjer povećanjem produktivnosti, poboljšanjem tehnologija i inovacija, otvaranjem novih tržišta te brojnim drugim načinima. Već i vrlo male promjene važnih čimbenika će prouzročiti značajne razlike u ostvarenom ekonomskom rastu, zbog čega ga je vrlo važno proučavati. Ekonomski rast je važan za društvo jer omogućava bolji standard života te je tema kojom se ekonomisti bave dugi niz godina.

3.1. Polazna određenja

Pojam ekonomskog rasta počeo se razvijati u osamnaestom stoljeću kada su ekonomisti počeli proučavati procese proizvodnje i trgovine, a začetnikom ekonomije smatra se Adam Smith (Ekelund i Hebert, 1975). „Ekonomisti koji su se bavili proučavanjem gospodarskoga rasta otkrili su da se pogonski stroj gospodarskoga rasta mora uvijek kretati na istim četirima kotačima, neovisno o tome koliko je zemlja bogata ili siromašna. Ta četiri kotača, ili četiri čimbenika gospodarskoga rasta, jesu (Samuelson i Nordhaus, 2010:503)

- a) ljudski resursi (ponuda rada, obrazovanje, vještina, disciplina, motivacija)
- b) prirodni resursi (zemlja, minerali, goriva, kvaliteta okoliša)
- c) kapital (strojevi, tvornice, ceste, intelektualno vlasništvo)
- d) tehnološka promjena i inovacije (znanost, strojarstvo, upravljanje, poduzetništvo)“.

Ljudski resursi predstavljaju vještine i znanja radne snage. Mnogi ekonomisti vjeruju da je to najvažniji element gospodarskog rasta. Prirodni resursi smatraju se važnima za ekonomski rast, no ne i nužnima. To se može potvrditi brojnim primjerima država koje nisu bogate prirodnim resursima, ali ipak ostvaruju ekonomski rast. Kapital se smatra najvažnijim sredstvom u postizanju ekonomskog rasta. Pravilnom uporabom kapitala omogućuje se

investiranje u nove tehnologije i druge inovacije kojima će se osigurati ekonomski rast. Tehnologija omogućava olakšavanje procesa proizvodnje uvođenjem novih proizvoda kojima se ostvaruje efikasnija proizvodnja te postaje sve važnija.

Istraživanje ekonomskog rasta iz teorijske perspektive je važno jer (Samuelson i Nordhaus, 2011)

- 1) omogućuje identificiranje i analiziranje ključnih faktora koji doprinose rastu. To mogu biti tehnološki napredak i inovacije, povećanje kapitala, ljudski i prirodni resursi ali i brojni drugi. Njihovo razumijevanje omogućuje donošenje boljih odluka koje će potaknuti rast,
- 2) omogućuje predviđanje različitih scenarija kojima se identificiraju mogućnosti i izazovi s kojima se društvo može susresti,
- 3) pomaže u otkrivanju ograničenja rasta, kao što su na primjer nedovoljna produktivnost, demografske promjene i slično,
- 4) pruža okvir za provođenje analiza te donošenje zaključaka temeljenih na relevantnim teorijama.

3.2 Ekonomski rast iz perspektive klasičnih ekonomista

Zajednički stavovi svih klasičnih ekonomista bili su vjera u prirodnu slobodu (*laissez faire*) te naglašavanje važnosti ekonomskog rasta (Ekelund i Hebert, 1975). Naglasak je u klasičnoj ekonomiji posebno stavljen na količinu rada kao mjeru vrijednosti. Ocem klasične ekonomije smatra se Adam Smith te se godina izdavanja njegovog djela *Bogatstvo naroda* uzima kao godina početka tog razdoblja (Ekelund i Hebert, 1975). Adam Smith je smatrao da je količina rada najvažniji čimbenik svakog gospodarstva te je naglasio važnost podjele rada koja će povećati ostvarene količine rada. Klasični ekonomisti su smatrali da je ekonomski rast rezultat povećanja produktivnosti i slobode tržišta, odnosno smanjenja državnog utjecaja u gospodarstvo. Također su smatrali da bi se zemlje trebale specijalizirati u proizvodnji onog proizvoda u kojem imaju najveću prednost u odnosu na druge zemlje.

3.3. Početak klasičnoga razdoblja i Adam Smith

Prema mnogim autorima poput Ekelunda i Heberta, Smithova postignuća u ekonomiji obilježila su početak klasičnoga razdoblja. Kao kraj klasičnog razdoblja uzima se godina smrti Johna Stuarta Milla. Naime, smatralo se kako su njegovo odricanje od doktrine o fondu nadnica, važan faktor uz mnoge druge, koji je uzrokovao propadanje klasičnih ideja koje više nisu mogle dati odgovore na pitanja novih ekonomista (Ekelund i Hebert, 1975). Knjigom *Bogatstvo naroda (The Wealth of Nations)* iz 1776. godine Adam Smith je osigurao status jednog od najvažnijih ekonomista, a sama knjiga je od izuzetne važnosti za razumijevanje ekonomskog rasta. Adama Smitha smatra se ocem ekonomije zbog toga što je bio „prije svega graditelj sustava.. Tri glavne crte njegove središnje analize su, podjela rada, analiza cijena i alokacije i priroda gospodarskoga rasta“ (Ekelund i Hebert, 1975:100).

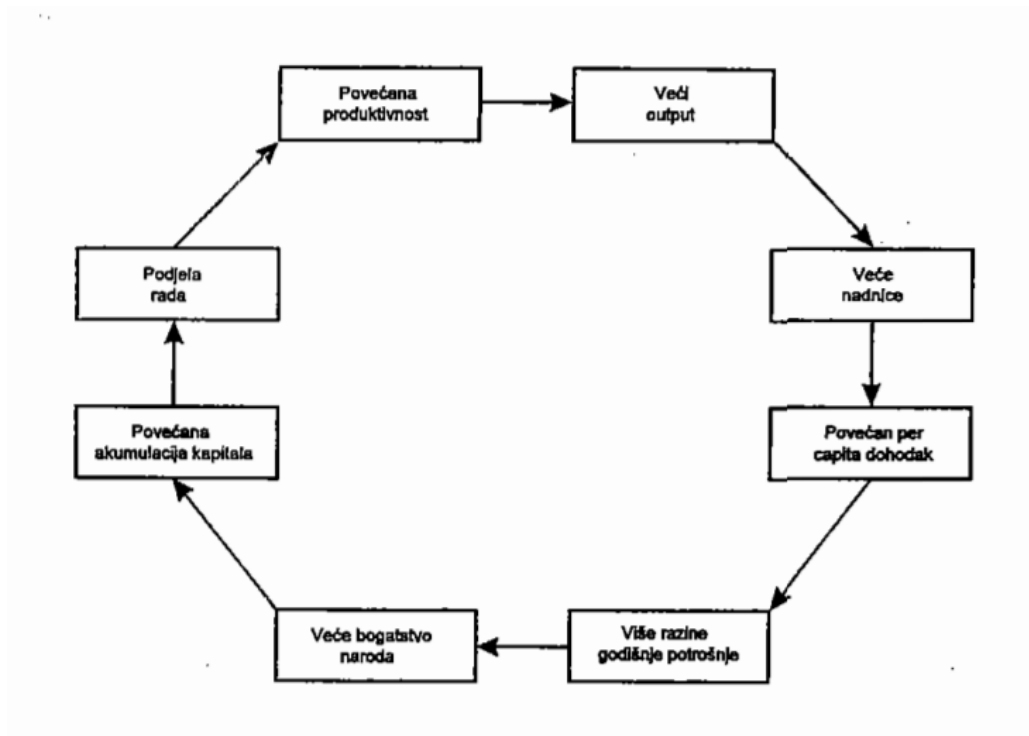
Adam Smith (1723. – 1790.) bio je britanski ekonomist i filozof. Utemeljitelj i predstavnik engleske klasične škole političke ekonomije te istaknuti pisac iz područja moralne filozofije.

Godine 1776. objavljuje svoje najpoznatije djelo *Bogatstvo naroda*. U tom djelu, objasnio je prirodu tržišta te njegovu sposobnost samoregulacije. Promovirao je ideju slobodne trgovine tvrdeći da ona vodi ekonomskom rastu i napretku društva. Njegove ideje imale su velik utjecaj na ekonomsku misao i politiku u cijelom svijetu te se i danas smatra ocem ekonomije.

Adam Smith je razvio pojam podjele rada te je smatrao da je ona važna za povećanje učinkovitosti proizvodnje. Podjelom rada određeni zadatak će raditi više ljudi umjesto samo jednog čovjeka te će zbog toga svatko obavljati svoj dio zadatka uspješnije, nego što bi to mogla napraviti samo jedna osoba, a time će se i reducirati vrijeme koje je potrebno da bi se taj zadatak obavio. Smith je kao prednosti podjele rada naveo (Ekelund i Hebert, 1975:11)

- „povećanje znanja i spretnosti svakoga radnika,
- ušteda vremena i
- izumi strojeva“.

Slikom 1 prikazuje se Smithovo viđenje procesa ekonomskog rasta koji započinje podjelom rada, a završava povećanom akumulacijom kapitala.

Slika 1: Gospodarski rast u Smithovoj teoriji (Ekelund i Hebert, 1975:121).

Važnost podjele rada objasnio je i sljedećim primjerom. „Napraviti jednu desetinu od četrdeset osam tisuća igala, moglo bi se smatrati kao da se napravi četiri tisuće osamsto igala u jednom danu. Ali, ako bi svi radili odvojeno i neovisno, bez ikakve posebne edukacije za ovaj specifičan posao, svaki od njih sigurno ne bi mogao napraviti ni dvadeset, možda čak niti jednu iglu u jednom danu.. Međutim, podjela rada, koliko god je to moguće, uzrokuje proporcionalno povećanje produktivnih moći rada u svakoj umjetnosti. Odvajanje različitih zanata i zanimanja jednih od drugih čini se da se dogodilo upravo zbog ovih prednosti“ (Smith, 2016:14).

U idućem potpoglavlju biti će objašnjen Smithov doprinos većem blagostanju zemalja uključenih u razmjenu teorijom apsolutne prednosti ali i njezine kritike Davida Ricarda teorijom relativne prednosti.

3.4. Apsolutna i relativna prednost kao pokretači ekonomskoga rasta

Teorija apsolutnih prednosti predstavlja ideju da svaka zemlja ima apsolutnu prednost u proizvodnji određenih dobara ili usluga, odnosno može ih proizvesti uz manje troškove te izvozu istih u druge zemlje, dok bi u isto vrijeme iz drugih zemalja uvozila dobra i usluge u kojima nema apsolutne prednosti. Koncept apsolutne prednosti razvio je Adam Smith i iznio ga prvi put u svom djelu *Bogatstvo naroda* kako bi objasnio prednosti međunarodne trgovine (Smith, 2016). Međunarodnom razmjenom svaka uključena zemlja će povećati proizvodnju a time i izvoz što će doprinijeti većem blagostanju obje zemlje. Smithova je teorija apsolutnih prednosti pokazala da međunarodna razmjena može biti obostrano korisna ako se zemlja specijalizira i izvozi robu koju proizvodi efikasnije, to jest, jeftinije od drugih zemalja. Specijalizacijom u proizvodnje robe koju može proizvoditi jeftinije od drugih zemalja, dobit se povećava zbog prednosti kao što su efikasnija upotreba resursa, povećana produktivnost i drugih sličnih prednosti (Smith, 2016).

David Ricardo je kritizirao teoriju apsolutnih prednosti Adama Smitha jer je smatrao da je razmjena među zemljama određena onim u čemu je svaka zemlja relativno bolja od druge (Ricardo, 2012).

David Ricardo (1772. – 1823.) bio je britanski ekonomist i političar. Smatra se jednim od najutjecajnijih ekonomista klasičnog razdoblja. Najpoznatiji je po svojim teorijama komparativne prednosti i zakonu opadajućih prinosa. Njegovo najpoznatije djelo je *Načela političke ekonomije i oporezivanja* koje je objavljeno 1817. godine. Svojim doprinosom ostavio je trajan utjecaj na područje ekonomije i trgovine te se njegove ideje i koncepti i danas koriste u razumijevanju međunarodne trgovine.

Koncept relativne prednosti predstavlja sposobnost tvrtke ili zemlje da proizvodi određeni proizvod na temelju dobiti i troškova, uzimajući u obzir i oportunitetne troškove proizvodnje različitih dobara s ograničenim resursima. To načelo se naziva i komparativna prednost i može se objasniti sljedećim primjerom. Država A i država B obje imaju apsolutnu prednost u proizvodnji dva proizvoda, no država A ima relativnu prednost u proizvodnji svog proizvoda zbog geografske lokacije, dok država B ima relativnu prednost u nižim troškovima proizvodnje svog proizvoda. Dakle, obje zemlje su mogle proizvoditi oba proizvoda, ali bi ostvarile veću dobit specijalizacijom u proizvodnji onoga proizvoda u kojemu imaju relativnu prednost.

U ovom poglavlju važno je istaknuti kako bi razmjena bila teže ostvariva, odnosno ne bi bila toliko učinkovita kada tržišta ne bi bila slobodna. Slobodna tržišta olakšavaju ostvarivanje prednosti jer omogućuju tvrtkama i zemljama da iskoriste proizvodnu efikasnost i ostalo, dok bi prepreke na tržištu, kao na primjer protekcionističke politike, otežale razmjenu dobara i tako smanjile mogućnost ostvarivanja apsolutnih i relativnih prednosti (Smith,2016). Drugim riječima, država bi određivala što se proizvodi, tko proizvodi i po kojim cijenama te bez obzira na učinkovitost u proizvodnji tih određenih proizvoda. Slobodna tržišta olakšavaju ostvarivanje prednosti jer omogućuju tvrtkama i zemljama da iskoriste, na primjer, proizvodnu efikasnost, dok bi prepreke na tržištu, kao na primjer protekcionističke politike, otežale razmjenu dobara i tako bi smanjile mogućnost ostvarivanja apsolutnih i relativnih prednosti.

3.4.1. Slobodna trgovina

Adam Smith je zagovaranje slobodne trgovine zasnivao na teoriji apsolutnih prednosti.(Smith, 2016). Dakle, razvio je koncept samoregulirajućeg tržišta prema kojem će se ono samo uravnotežiti kada svatko ima jednaku slobodu u raspolaganju s vlastitim resursima te proizvodi i kupuje proizvode prema svojim željama. Odnosno u samoregulirajućem tržištu cijene se formiraju na temelju ponude i potražnje čime se ravnoteža između uvoza i izvoza sama uspostavlja.

Adam Smith je smatrao da pojedinac pokreće tržišta, odnosno da dok on djeluje u svom interesu nenamjerno će postići korist za cijelo društvo. To djelovanje nazvano je *nevidljivom rukom* te ga je objasnio sljedećim citatom. „Svaki pojedinac teži za time da uposli svoj kapital tako da njegov proizvod bude najveće vrijednosti. Općenito on ne namjerava promovirati javni interes, niti zna koliko ga promiče. On pazi samo na svoju sigurnost, svoju vlastitu dobit i u tome kao da je vođen nekom nevidljivom rukom, stvara učinke koji mu nisu bili namjerom. Slijedeći svoj interes, često promiče interes društva uspješnije nego kada to stvarno želi učiniti“ (Omrčen, 2013).

Istaknuo je da „maknuvši sve sustave, bilo da se radi o preferencijama ili ograničenjima, očito i jednostavno rješenje prirodne slobode uspostavlja se samo od sebe“ (Heilbroner i Malone, 1986:9).

David Ricardo je smatrao da će se svaka zemlja posvetiti zanimanjima koja su najkorisnija za nju te će na taj način učiniti opće dobro. „Stimulirajući industriju, nagrađujući snalažljivost, te

efikasno koristeći posebne prirodne moći koje su dodijeljene, distribuirala rad na najučinkovitiji i najekonomičniji način: dok istovremeno povećava opću masu proizvodnje, širi opću korist i povezuje, jednim zajedničkim interesom i interakcijom, univerzalno društvo nacija širom civiliziranog svijeta“ (Ricardo, 2012:134).

3.4.2. Adam Smith o regulaciji tržišta

Kao što je već ranije spomenuto, Smith je smatrao da je slobodno tržište sposobno samo od sebe uravnotežiti ponudu i potražnju te ostvariti ekonomski rast zemlje, dakle, bez intervencije države.

Međutim, prema Ekelundu i Hebertu (1975:112) „u britanskom je gospodarstvu Smithova vremena bilo restriktivnih praksi koje su sprječavale tržištu postizanje ravnoteže i time ograničavale opseg trgovine, unutarnje i vanjske, ometale podjelu rada i usporavale gospodarski rast“. Smith je smatrao kako bi se takve monopolske ovlasti mogle loše odraziti na trgovinu i proizvodnju. Smatrao je da bi se takvim načinom smanjivanja ponude robe, povećala cijena roba, a time bi se smanjila i potražnja za tom robom.

„Cijena monopolije je uvijek najviša koja se može postići. Prirodna cijena, ili cijena slobodne konkurencije, s druge strane, je najniža koja se može uzeti, ne uvijek, doduše, ali za bilo koji značajan vremenski period. Jedna je uvijek najviša koju se može iscijediti od kupaca, ili koju se pretpostavlja da će pristati dati; druga je najniža koju prodavači mogu priuštiti uzeti, a istovremeno nastaviti svoje poslovanje“ (Smith, 2016:85).

Prema Smithu, prirodna cijena je cijena koja prikazuje stvarnu vrijednost dobra, to jest, koliko troškova je bilo potrebno za njegovu proizvodnju. Za tržišnu cijenu smatra da odražava trenutnu ponudu i potražnju za određenim dobrima. „Stvarna cijena po kojoj se neka roba obično prodaje naziva se tržišna cijena. Ona može biti iznad, ispod ili točno ista kao njezina prirodna cijena. Tržišna cijena svake pojedine robe regulirana je proporcijom između količine koja se stvarno donosi na tržište i potražnje onih koji su spremni platiti prirodnu cijenu robe ili cjelokupnu vrijednost najma, rada i profita koji moraju biti plaćeni kako bi se dovela tamo. Takve osobe se mogu nazvati učinkovitim potražiteljima, a njihova potražnja učinkovita potražnja; budući da može biti dovoljna da se učini dolazak robe na tržište“ (Smith, 2016:77).

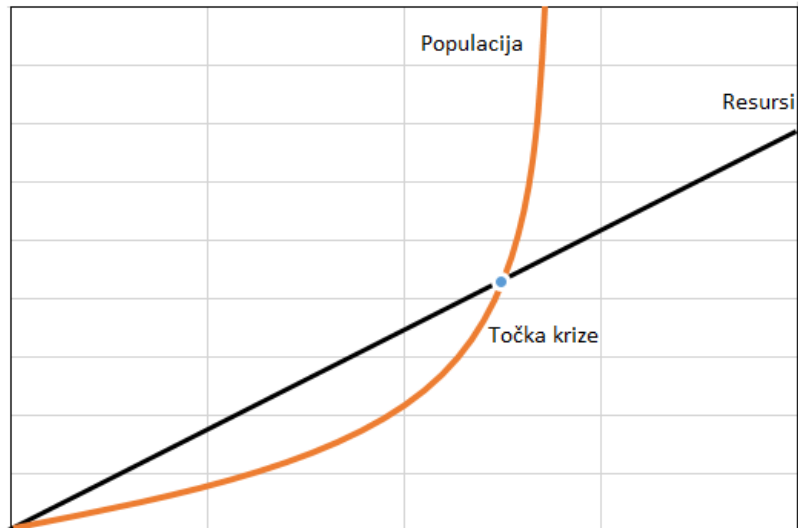
Ovim tvrdnjama Smith je nastojao istaknuti važnost samoregulacije tržišta kako bi se spriječile negativne posljedice monopolizacije kao što su podizanja cijena i smanjivanja kvalitete proizvoda.

3.5. Teorija populacije Thomasa Roberta Malthusa

Ekonomisti su bili dugo vremena zabrinuti pitanjem što će se dogoditi ako populacija nastavi rasti, odnosno kakve će to učinke imati na ekonomiju i društvo. Thomas R. Malthus se nije slagao sa Smithovim idealnim dobom iz *Bogatstva naroda* (Ekelund i Hebert, 1975). Smatrao je da kada bi zemlja bila dostupna svima i bez naknada da bi to dovelo do pritiska na gospodarstvo, a što bi rezultiralo time da radnici žive u lošim uvjetima. Vjerovao je da je ravnoteža stanovništva moguća, ali samo ako radnici imaju niske plaće koje su dovoljne samo za preživljavanje. Malthus je smatrao da će populacija premašiti sposobnost poljoprivrede ako se ne kontrolira te da će prijevremena smrt morati zadesiti ljudsku rasu (Ekelund i Hebert, 1975).

Thomas Robert Malthus (1776. – 1834.) bio je engleski ekonomist i demograf. Godine 1798. objavio je svoje najpoznatije djelo *O načelu populacije* u kojem je iznio svoju teoriju da bi neusklađenost između rasta stanovništva i dostupnosti hrane dovela do stalne borbe za preživljavanje i ograničenih resursa. Osim svojih radova o populaciji, istraživao je i ekonomske teme. Bio je kritičan prema prekomjernom državnom intervencionizmu i zagovarao je slobodno tržište.

Slikom 2 prikazuje se Malthusovo prognoziranje situacije u kojoj populacija premašuje resurse odnosno proizvodnju hrane.

Slika 2: Malthusova prognoza rasta populacije koji premašuje proizvodnju hrane. (Izrada autora prema Oosthoek)

Točka krize dakle predstavlja točku u kojoj rast populacije premašuje dostupne resurse i u toj točki nastaje nestašica hrane. Dakle, vjerovao je da će rast populacije prouzročiti nestašicu hrane što će prouzročiti smanjenje populacije.

Postavio je dvije vrste ograničenja te ih nazvao pozitivnim i preventivnim, odnosno negativnim ograničenjima (Oladimeji i Hassan, 2017). Pozitivnim ograničenjima rasta populacije smatrao je „ograničenja koja povećavaju smrtnost kao što su rat, glad i bolesti koje bi povećale stopu smrtnosti“, dok je negativnim ograničenjima smatrao „odgađanje braka, povećanje troškova hrane, faktore koji smanjuju plodnost, poput moralnog suzdržavanja, kontracepcije i pobačaja“ (Oladimeji i Hassan, 2017:126).

Ekonomisti Paul A. Samuelson i William D. Nordhaus (2010) smatrali su da je Malthusova prognoza bila daleko od istinite jer nije priznavala da tehnološka inovacija i kapitalne investicije mogu prevladati zakon opadajućih prinosa. „Zemlja nije postala ograničavajući faktor u proizvodnji. Umjesto toga, prva industrijska revolucija donijela je strojeve koji su povećali proizvodnost“ (Samuelson i Nordhaus, 2010:507).

David Ricardo se slagao s Malthusovim mišljenjem da će rast stanovništva dovesti do siromaštva. „Plaće više od razine preživljavanja uzrokuju uvjete „cvjetanja i sreće“ radnika te dovode do rasta radnog stanovništva, što na kraju dovodi do vraćanja plaća na njihovu prirodnu cijenu. S druge strane, oskudice koje proizlaze iz tržišne cijene rada ispod razine koja odgovara razini preživljavanja dovode do smanjenja stanovništva, pokrećući time tržišne

sile koje povećavaju plaću natrag na razinu preživljavanja“ (Ricardo, 1988:339). David Ricardo još je smatrao kako će zbog rasta stanovništva doći do obrađivanja zemljišta lošije kvalitete te da će se pojaviti renta na zemljištima bolje kvalitete.

Danas se smatra kako je Malthusova teorija previše pojednostavljena te da nije uzela u obzir mnoge važne čimbenike kao promjene u tehnologiji, poljoprivredi i društvenim uvjetima. Smatra se da je odnos između stanovništva i resursa složen te da ovisi o velikom broju čimbenika. Iako u svijetu danas postoje zemlje u kojima velika populacija stvara pritisak na resurse svoje zemlje, važno je napomenuti da je ipak proizvodnja hrane na svjetskoj razini dovoljna da zadovolji sve potrebe (Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda FAO, 2023).

3.6. Teorija vrijednosti

Teorija vrijednosti važna je za istraživanje jer ona govori kako se određuje cijena, odnosno kako se vrednuje roba. U klasičnoj ekonomiji naglasak je stavljen na količinu rada kao ključni izvor svake robe (Ekelund i Hebert, 1975).

Adam Smith je smatrao da je rad mjerilo razmjenske vrijednosti svake robe te je vjerovao da je rad izvor svih vrijednosti. „Vrijednost je neke robe za čovjeka, koji je posjeduje, a ne namjerava je sam upotrebljavati ili potrošiti, već je zamijeniti za druga dobra, jednaka količini rada, koju mu ta roba omogućuje kupiti ili njome raspolagati“ (Ekelund i Hebert, 1975:107). Dakle, ako je za neku robu bilo potrebno uložiti više sati rada, onda je cijena te robe također bila viša.

Ideja Ricardove teorije vrijednosti je ta da je cijena robe određena količinom rada koji je potreban za njezinu proizvodnju, ali je također smatrao i da je vrijeme važan element vrijednosti. Ricardo je priznavao dva načina na koja kapital utječe na vrijednost dobara (Ekelund i Hebert, 1975:151)

- 1) „kapital utrošen u proizvodnji tvori dodatak vrijednosti proizvoda i
- 2) kapital korišten po jedinici vremena mora biti kompenziran“.

Dakle, može se zaključiti da je Ricardo smatrao da je i vrijeme, jednako kao i rad, izvor vrijednosti. Odnosno, ako je za dva proizvoda potrebno uložiti jednaku količinu rada, ali za jedan od ta dva proizvoda će biti potrebno uložiti dvostruko više vremena, onda će taj proizvod imati i dvostruko višu cijenu.

Prema Johnu Stuartu Millu vrijednost dobara i usluga ne ovisi samo o količini rada i vremenu rada koji su uloženi u njihovu proizvodnju. Umjesto toga, Mill je smatrao da vrijednost dobara i usluga ovisi o njihovoj korisnosti, odnosno o odnosu ponude i potražnje. „Esencija Millove teorije vrijednosti leži u identifikaciji intrinzično dobrog kao intrinzično poželjnog, ili kao nečega što je poželjno samom svojom prirodom“ (Mitchell, 1970:100-115).

John Stuart Mill (1806. – 1873.) bio je engleski filozof, ekonomist i politički teoretičar. Smatra se jednim od najutjecajnijih liberalnih mislilaca i zastupnika slobode, individualnih prava i političke ekonomije. Njegova najpoznatija djela uključuju *O slobodi* i *Utilitarizam*. Zalagao se za slobodu izražavanja, univerzalno pravo glasa i jednakosti spolova. Bio je ključni teoretičar utilitarizma i moralne teorije koja se temelji na principu maksimiziranja sreće ili zadovoljstva ljudi. Ostavio je dubok utjecaj na područja političke filozofije, ekonomije i moralne teorije.

Dakle, prema Millovom gledištu, intrinzična dobit temelji se na zadovoljstvu i sreći pojedinaca. Kada se taj pojam poveže s ponudom i potražnjom roba ili usluga, to se može objasniti tako da je potražnja roba ili usluga rezultat želje pojedinca za povećanjem vlastitog zadovoljstva, to jest, da proizvođači žele ponuditi proizvode koji pružaju zadovoljstvo potrošačima. Time će se povećati vjerojatnost da će potrošači izraziti svoju potražnju za tim proizvodima kao rezultat vlastitih preferencija i vlastite percepcije vrijednosti. To znači da će ponuda i potražnja doći u ravnotežu. Što veće zadovoljstvo pruža neki proizvod svojim potrošačima, to će njegova potražnja biti veća a time i njegova vrijednost (Mitchell, 1970). Dakle, kada postoji visoka potražnja za određenim proizvodom, njegova će cijena obično rasti. Na primjer, ako postoji veća potražnja u odnosu na ograničenu ponudu ili ako je neki proizvod vrlo tražen kupci ga mogu percipirati kao poželjnog a to može rezultirati većom spremnošću kupaca da plate višu cijenu za taj proizvod.

3.7. Stacionarno stanje

Prema Ricardu stacionarno stanje predstavlja stanje u kojem nema rasta niti pada i koje nastaje zbog povećanja plaća čime se smanjuju profiti i ulaganja u proizvodnju (Ekelund i Hebert, 1975). On je smatrao da će se u stacionarnom stanju uvjeti u gospodarstvu prilagoditi razini na kojoj će plaće radnika biti dovoljne samo za njihovo preživljavanje; dakle, neće biti viškova dobiti, ali neće biti niti manjkova. „Ricardo je shvaćao stacionarno stanje prvenstveno

kao teorijsku konstrukciju korisnu pri pokazivanju mogućeg ishoda određenih analitičkih načela u teoriji gospodarskog rasta. Millu je pak stacionarno stanje postalo gotovo neka vrsta utopije u kojoj bi, na temelju postignutog obilja, država mogla početi rješavati one probleme koji su zaista važni – naime, jednakosti glede bogatstva i prilika“ (Ekelund i Hebert, 2010:186). Ricardo i Mill smatrali su da će se zbog opadajućih prinosa rastuće gospodarstvo pretvoriti u stacionarno.

No, Mill je bio jedini od klasičnih ekonomista koji je vjerovao da je stacionarno stanje ustvari poželjno (Ekelund i Hebert, 1975). U njemu je vidio mogućnost da se bogatstvo bolje raspodjeli i tako postigne jednakost koja bi riješila društvene probleme. Također je smatrao da bi se s previše fokusiranja na ekonomski rast mogla ugroziti okolina na način da se iscrpe prirodni resursi i onečisti okoliš. „Iskreno se nadam, radi budućih generacija, da ćemo se mi ljudi zadovoljiti stacionarnim stanjem, dugo prije nego što nas nužnost natjera na to“ (Howarth, 2012). Dakle, Mill je stacionarno stanje vidio kao idealno stanje u kojem je standard života visok i stabilan te je u njemu stabilna i populacija. Dakle, njegovo stacionarno stanje odnosilo se samo na kapital i populaciju, dok je ostavio mogućnost da kultura, društva i slično ipak rastu (Ekelund i Hebert, 1975).

„Političkim ekonomistima je uvijek bilo više ili manje jasno da povećanje bogatstva nije beskonačno: da se na kraju onoga što nazivaju progresivnim stanjem nalazi stacionarno stanje, da je svaki napredak u bogatstvu samo odgađanje ovoga i da je svaki korak naprijed približavanje tome“ (Mill, 2018:1003). Klasični ekonomisti su smatrali da je stacionarno stanje za stanovništvo loše te da će biti zadovoljni jedino u progresivnom stanju.

Mill je bio suprotnog mišljenja. „Najbolje stanje za ljudsku prirodu je ono u kojem nitko nije siromašan, nitko ne želi biti bogatiji, niti ima razloga za strah da će ga drugi gurnuti natrag u nastojanju da sebe gurnu naprijed“ (Mill, 2018:1007). Mill je smatrao da bi se jednakom raspodjelom bogatstva došlo do toga da su radnici dobro plaćeni, da ne moraju više raditi jako teške poslove te da imaju dovoljno slobodnog vremena. Smatrao je stacionarno stanje prirodnim stanjem društva.

4. KRITIKE KLASIČNOJ EKONOMIJI

Kritike klasične ekonomije pojavile su se već u samom početku njezinog razvoja. Najranijim kritičarima klasične ekonomije smatraju se Karl Marx, Joseph Schumpeter te John Maynard Keynes (Ekelund i Hebert, 1975).

Karl Marx je najpoznatiji po kritici kapitalističkog sustava. Zalagao se za ideju da se vrijednost proizvoda ne može odrediti samo količinom i vremenom rada koji su uloženi u njega, kao što su to tvrdili klasični ekonomisti, već je vjerovao da se vrijednost proizvoda treba određivati i društvenom vrijednošću proizvoda. Smatrao je da je radna snaga ključni izvor bogatstva u društvu (Marx, 2018). Joseph Schumpeter je smatrao da je za ekonomski rast nužno kreiranje novih tržišta, što će biti moguće ostvariti tehnološkim promjenama, odnosno inovacijama (Lajović, 2012). Kritika klasičnoj ekonomiji Johna Maynarda Keynesa temeljila se na njegovu mišljenju da država ipak treba intervenirati u gospodarstvo kako bi uravnotežila tržište u kriznim situacijama (Dragojević Mijatović, 2012).

4.1. Radna snaga kao ključni izvor bogatstva u društvu

Karl Marx je smatrao da je najveći problem klasičnog razdoblja bio u nepravednoj raspodjeli bogatstva i moći te je smatrao da je za rješavanje tog problema potrebno uspostaviti društveni sustav u kojem će se bogatstvo i moć raspodjeljivati ravnomjerno.

Karl Marx (1818. – 1883.) bio je njemački filozof, sociolog, politički teoretičar i ekonomist. Najpoznatiji je po svojim teorijama o kapitalizmu, društvenoj nejednakosti i radničkom oslobađanju. Njegova najpoznatija djela su *Komunistički manifest*, *Kapital* i *Grundrisse*. Razvio je teoriju o klasnoj borbi, smatrajući da će radnička klasa, zbog svoje eksploatacije i nepravde dovesti do rušenja kapitalizma i uspostave novog pravednijeg društva. Ostavio je snažan utjecaj na filozofiju, političku teoriju i ekonomiju. Njegovi radovi i koncepti oblikovali su modernu socijalnu i političku misao te su bili izvor inspiracije za različite pokrete i revolucije.

Marx se u svojim počecima bavio kritiziranjem političke ekonomije. U njegovim prvim djelima, glavna tema je da je komunizam spas od otuđenja. Kapitalizam je smatrao kao sustav iskorištavanja radnika te otuđenjem ljudske prirode. „Takva je proizvodnja stoga otuđenje

praktične ljudske djelatnosti, otuđenje čovjekove obradbe i prisvajanja predmetnog svijeta“ (Lalović, 1982:8). Shodno tome, smatrao je da je radnik živi kapital koji gubi svoju vrijednost svaki trenutak kada ne radi.

Smatrao je kako plaće pripadaju kapitalistima te kako se za više rada radnik neće nagraditi, već će taj proizvedeni višak postati profit za kapitalista. Dakle, Marxova kritika političkoj ekonomiji temeljila se i na njegovu mišljenju da radnik „postaje utoliko siromašniji, ukoliko proizvodi više bogatstva, ukoliko njegova proizvodnja dobiva više na moći i opsegu“ (Marx, 1844). Kako bi se bolje objasnila eksploatacija radnika bit će objašnjena primjerom tvornice X. Vlasnik tvornice X, kapitalist, zapošljava radnike kako bi radili na proizvodnji. Radnici su ustvari proletarijat, odnosno pojedinci koji nemaju vlastitih sredstava za proizvodnju te su prisiljeni zarađivati svojim radom. Radnici su plaćeni za vrijeme koje provedu u tvornici ali ne primaju plaću koju zaslužuju. Ako radnik svojim radom proizvede vrijednost od 50 dolara, vlasnik odnosno kapitalist mu neće isplatiti taj iznos. Biti će mu isplaćen samo manji dio a ostatak će ostati kapitalisti kao profit. Važno je spomenuti kako radnici tada nisu u nekoj mjeri niti bili svjesni da su izrabljivani. Dakle, vjerovao je da u takvom sustavu rad stvara otuđenje i ne razmatra odnos između radnika i proizvodnje, a taj odnos je ono čime se razlikuje od klasične ekonomije. Smatrao je da bi radnici trebali biti plaćeni prema vrijednosti koju stvara njihov rad. Primijetio je da su radnici bili izrabljivani jer su im plaće bile minimalne tek za preživljavanje, a svaka dobit koju bi ostvarili iznad minimalne plaće bi pripala kapitalistu. „Ako je rad roba, onda je to roba s najnepovoljnijim karakteristikama. Međutim, čak i prema načelima političke ekonomije, to nije roba, jer nije „slobodan rezultat transakcije“ (Marx, 1844). Dakle, cilj kapitalista bio je da ostvari što veći višak vrijednosti iz svakog radnika, a to se postizalo eksploatacijom radnika.

Marx je smatrao i da će strojevi zamijeniti radnike u nekim industrijama, što će dovesti do viška potražnje, a time i pada cijene radne snage. „Ako je stroj sredstvo koje povećava produktivnost rada – odnosno skraćuje vrijeme potrebno za proizvodnju robe – u rukama kapitalista postaje u tim industrijama u koji je prvi put uveden najmoćnije sredstvo za produžavanje radnog dana iznad svih granica određenih ljudskom prirodom“ (Marx, 2018:471).

Marxovo rješenje za otuđenost radnika je uspostavljanje društva u kojem nema privatnog vlasništva, sva sredstva za proizvodnju su u međusobnom vlasništvu i u kojem su svi radnici jednaki. Marx se prvi pobunio eksploataciji i predvidio da će doći do radničkih pokreta kako bi se ostvarila prava nad sredstvima proizvodnje, zaslužene plaće i bolji radni uvjeti (Ekelund

i Hebert, 1975). Njegovim zaslugama došlo je do sloma kapitalizma i stvaranja društvenog sustava u kojem će radnička klasa napokon biti plaćena razmjerno svojim ulaganjima u proizvodnju.

4.2. Teorija kreativne destrukcije

Kreativna destrukcija odnosi se na neprestani proces inovacija proizvoda i procesa putem kojih novi proizvodi zamjenjuju stare. Pojam kreativne destrukcije izumio je Joseph Schumpeter i smatrao ga je bitnom činjenicom kapitalizma. Schumpeter je smatrao „da bi smo stvorili nešto novo, moramo „uništiti“ ono što već postoji“ (Lajović, 2012:15).

Joseph Schumpeter (1883. – 1950.) bio je austrijski ekonomist, sociolog i politički teoretičar. Jedan je od najutjecajnijih ekonomista dvadesetog stoljeća, poznat po svojim konceptima o ekonomskom razvoju, inovacijama i poduzetništvu. Njegovo najpoznatije djelo je *Teorija ekonomskog razvoja* u kojem je iznio svoju teoriju o ekonomskom razvoju temeljenu na inovacijama i poduzetništvu kao glavnim pokretačima rasta. Njegove ideje pridonijele su razvoju u području inovacija i poduzetništva.

Schumpeter kao jedan od najvećih ekonomskih mislilaca svih vremena predstavlja i jednu od najznačajnijih osoba u povijesti razvoja poduzetništva (Lajović,2012). Poduzetništvo je prema njemu „sposobnost koja, potpuno nezavisno od vlasništva nad kapitalom, pretpostavlja inicijativu, autoritet, predviđanje i vodstvo. Više je stvar volje, nego intelekta. Poduzetnik je pokretač tehnoloških promjena (inovacija), koje kreiraju nove aktivnosti i tržišta“ (Lajović, 2012:14). Smatrao je da će inovacije dovesti do povećanja profita, smanjenjem troškova ili povećanjem cijena. Prema njemu, napori poduzetnika su glavni pokretači dugoročnog ekonomskog rasta. Schumpeter je smatrao inovaciju ključnim čimbenikom stvaranja bogatstva. On gleda na poduzetnike kao na „egocentrične pojedince koji traže kratkoročne monopole na bazi određene nove inovacije. Kada se uspostavi poduzetnički monopol, pojavljuje se nova generacija poduzetnika s novim inovacijama koje će preuzeti taj monopol u procesu koji Schumpeter naziva kreativna destrukcija“ (Lajović, 2012:23). Schumpeter je posebno naglašavao važnost promjena u tehnologiji za rast i razvoj. On je vidio poduzetnika kao nositelja promjena jer poduzetnik stvara nove proizvode, procese, doprinosi novim načinima razmišljanja i metodama proizvodnje čime mijenja postojeće načine proizvodnje.

Pod inovacijama Schumpeter je podrazumijevao (Bobera,2010)

- 1) „uvođenje novih proizvoda – to su ona dobra s kojima se potrošači još nisu susreli ili nova kvaliteta postojećih proizvoda
- 2) uvođenje novih metoda proizvodnje tj. onih metoda koje još nisu testirane i za koje ne postoji iskustvo u grani u koju se uvode, a koje su zasnovane na naučnim otkrićima i koje se mogu komercijalno eksploatirati;
- 3) otvaranje novih tržišta, tj. onih tržišta na kojima određena privredna grana zemlje o kojoj je riječ prethodno nije poslovala, bez obzira na to jesu li ta tržišta prije toga postojala
- 4) osvajanja novih izvora snabdijevanja sirovinama ili poluproizvodima nezavisno od toga jesu li ti izvori prije toga postojali ili su prvi puta kreirani
- 5) stvaranju nove organizacije, kao što je npr. kreiranje monopolske pozicije (npr. kroz trustifikaciju)“.

Kao što je već napisano, Schumpeter je u poduzetniku vidio pojedinca koji „kida lance“ postojećih rutina neprestano stvarajući nove proizvode i procese. Vjerovao je i da inovacije potiču ekonomski rast, povećanje produktivnosti i stvaranje novih radnih mjesta. Smatrao je da se inovacije ne događaju cijelo vrijeme, već se one događaju razdvojeno jedna od druge u razdobljima. No, smatrao je da se ipak proces u cjelini događa neprestano te da taj proces predstavlja poslovni ciklus (Lajović, 2012).

4.3. Velika depresija

Klasični su ekonomisti smatrali da u uvjetima krize treba uravnotežiti proračun te podizati poreze, smanjivati potrošnju i to kako bi se postigla štednja. John Maynard Keynes smatrao je da se država u razdobljima blagostanja i velike zaposlenosti ne treba miješati u gospodarstvo te da ona tada treba samo štedjeti, dok bi u vrijeme kriza trebala intervenirati u gospodarstvo i to trošenjem i smanjivanjem poreza kako bi povećala potražnju i na taj način potaknula inovacije i time izlazak iz kriza (Deskar Škrbić, 2009). Najvažnijim načelom

(neo)keynezijazma smatra se načelo koje kaže da „država mora osigurati milijune za trošenje, ali su privatnici ti koji će odlučiti kako, gdje i kada potrošiti“ (Deskar Škrbić 2009).

John Maynard Keynes (1883. – 1946.) bio je utjecajni britanski ekonomist. Godine 1936. objavio je svoje ključno djelo *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca* koje je predstavilo novi pristup makroekonomiji. Izazvao je prevladavajuću klasičnu ekonomsku teoriju i zagovarao intervencionizam vlade u upravljanju agregatnom potražnjom i stabilizaciji gospodarstva. Keynesove teorije, često nazvane keynesijanskom ekonomijom, isticale su važnost fiskalne politike, državnih ulaganja i monetarne politike u promicanju ekonomskog rasta i suzbijanju nezaposlenosti. Njegove ideje imale su velik utjecaj na ekonomsku politiku.

Duboka je kriza zahvatila američko i svjetsko gospodarstvo tridesetih godina dvadesetoga stoljeća te je i danas predmet rasprava. John Maynard Keynes smatrao je da je Velika depresija bila neizbježna posljedica djelovanja slobodnog tržišta. Velika depresija je započela 1929. godine a završila je tek tijekom Drugog svjetskog rata. Posljedice Velike depresije bile su pad proizvodnje, rast nezaposlenosti te slom tržišta dionica. Započela je u Sjedinjenim državama te se potom proširila cijelim svijetom. „Svijet je bio spor u shvaćanju da mi ove godine živimo u sjeni jedne od najvećih ekonomskih katastrofa u modernoj povijesti.. Već početkom siječnja 1929. godine, bilo je izgledno da će ciklus rasta završiti tijekom te ili iduće godine. Kad cijene prestanu rasti tržište ne može ostati dugo stabilno već strmoglava pada“ (Bach i Kardum, 2014:108).

Kao što je već spomenuto, Keynes se nije slagao s klasičnim ekonomistima oko *laissez faire*, odnosno slobode tržišta. U svojem najpoznatijem djelu *The General Theory of Employment, Interest and Money* iz 1936. godine stvorio je koncept nazvan *animal spirits*, odnosno životinjski porivi. Njega objašnjava kao ljudske porive koji nadvladavaju nad racionalnim ljudskim ponašanjem i odlukama svakog pojedinca. „Najvjerojatnije je da se većina odluka da nešto učinimo i posljedice koje će biti protegnute kroz niz dana može donijeti pod utjecajem životinjskih poriva, spontane želje za aktivnošću nad neaktivnošću, a ne kao posljedica izvaganog prosjeka veličina koristi pomnoženih veličinama vjerojatnosti“ (Dragojević Mijatović, 2012:558). Keynes je vjerovao da osim *animal spiritsa* na ljudsko ponašanje i

odlučivanje utječu i psihološki faktori te da zajedno upravljaju ponašanjem ljudi i tako izazivaju krize.

U razdoblju klasične ekonomije ravnoteža je bila ključni faktor. No, Keynes je uočio da tržišta nemaju ugrađeni mehanizam za uravnoteženje. Upravo to mišljenje bila je njegova kritika klasičnoj ekonomiji. „Ako klasičari vjeruju da je čovjek racionalni subjekt, a Keynes u okviru svog intervencionizma uvodi koncept animalnih nagona, onda nije teško zaključiti kako upravo ta oprečnost stoji u samim fundamentima Keynesove ekonomske revolucije“ (Dragojević Mijatović, 2012:559). Dakle, može se zaključiti prema Keynesu da ako nema dovoljno nadgledanja, odnosno kontrole od strane države, dolaziti će do poremećaja i tada će se država ipak morati uključiti. Stoga, reakcija na klasičnu ekonomiju se ogleda prije svega u državnoj intervenciji u čijem je temelju bila upravo ideja *animal spiritsa*. Keynes je gledao na državnu intervenciju kao nužno potrebnu jer kapitalizam vodi u previše gomilanja s jedne strane te siromaštvo s druge strane. Stoga se država treba umiješati i djelovati jer tržišta to neće učiniti sama te će tako doći do kriza, odnosno nezaposlenosti i siromaštva. „Dakle, iako se to na neki način čini oprečno, nevidljiva ruka klasičara ide u paru s mitom o racionalnim subjektima. S druge strane, priznanje tržišne nesavršenosti u svojoj potki ima priznanje da ni ljudi nisu posve savršeni u svom razumskom zaključivanju. Stoga treba intervenirati, pomoći, terapijski djelovati“ (Dragojević Mijatović, 2012:560).

5. ZAKLJUČAK

Klasični ekonomisti su pružili značajan doprinos razumijevanju ekonomskog rasta uvodeći i analizirajući pojmove kao što su apsolutna i relativna prednost, samoregulirajuće tržište, teorija populacije, teorija vrijednosti i stacionarno stanje.

Adam Smith je naglasio važnost koncepta slobodne trgovine prema kojem se cijene na tržištu uspostavljaju, odnosom ponude i potražnje bez uplitanja države. Razvio je pojam podjele rada za koji je smatrao da uzrokuje povećanje učinkovitosti proizvodnje te je definirao apsolutnu prednost koja predstavlja ideju da svaka zemlja ima apsolutnu prednost u proizvodnji određenih dobara ili usluga, to jest, može ih proizvesti uz manje troškove nego druge zemlje. Time se povećava ukupna proizvodnja zemlje i postiže blagostanje. Smatrao je te čimbenike izuzetno važnima za postizanje ekonomskog rasta.

David Ricardo je razvio teoriju relativnih prednosti kao kritiku teoriji apsolutnih prednosti, kojom se objašnjava princip povećanja dobrobiti zemalja međunarodnom trgovinom, odnosno objašnjava kako bi zemlje koje imaju apsolutne prednosti mogle ostvariti veću dobit specijalizacijom u proizvodnji onog proizvoda u kojem imaju veću relativnu prednost.

Teorija populacije Thomasa Malthusa ukazuje na to da bi se rast populacije trebao ograničiti zbog mogućnosti nestašice hrane koju bi on prouzročio. Međutim, ta se teorija ipak nije pokazalo istinitom zbog brojnih tehnoloških i poljoprivrednih inovacija.

Stacionarno stanje predstavlja stanje u kojemu nema rasta ali niti pada. John Stuart Mill je bio klasični ekonomist koji je vjerovao da je to stanje poželjno te smatrao kako se to stanje odnosi samo na kapital i populaciju, dok je ostavio mogućnost za rast kulture, društva i slično.

Vjerovao je kako bi se s previše fokusiranja na ekonomski rast mogli iscrpiti prirodni resursi te onečistiti okoliš te je smatrao stacionarno stanje prirodnim stanjem društva. Stacionarno stanje bi omogućilo postizanje ravnoteže između ljudskih potreba i ograničenih resursa. Međutim, mnogi drugi ekonomisti smatraju da je gospodarski rast ključan za poboljšanje životnog standarda i smanjenje siromaštva. Oni vjeruju da rast gospodarstva omogućuje stvaranje novih radnih mjesta, povećanje dostupnosti resursa i tehnoloških inovacija koje mogu unaprijediti kvalitetu života.

Zajedničke ideje klasičnih ekonomista bile su zalaganje za slobodu tržišta, prirodni poredak, stavljanje fokusa na količinu rada kao mjeru vrijednosti i povećanje kapitala kao čimbenika kojima se poboljšava produktivnost a time i stvara ekonomski rast. Iako su klasični

ekonomisti pružili temelj za razumijevanje ekonomskog rasta, perspektive kritičara klasične ekonomije su nužne kako bi se identificirala ograničenja i nadogradile klasične teorije.

Najraniji kritičari klasične ekonomije poput K. Marxa smatrali su kako fokus ne treba biti na količini uloženog rada već na radnoj snazi kao ključnom izvoru bogatstva u društvu.

Kritizirao je odnos iskorištavanja prema radnicima te se zalagao za postizanje visine nadnica koja bi radnicima osigurala bolji položaj u društvu. Pojam kreativne destrukcije koji je uveo J. Schumpeter smatra se nadogradnjom klasičnoj ekonomiji koja je naglašavala važnost ekonomskog rasta uz dugoročno stabilno stanje. Kreativnom destrukcijom ostvaruje se ekonomski rast ali na dinamičan način, odnosno riječ je o neprestanom procesu uništavanja staroga i stvaranja novoga. Inovacije dovode do povećanja profita, smanjenjem troškova ili povećanjem cijena. Prema Schumpeteru naponi poduzetnika su glavni pokretači dugoročnog ekonomskog rasta te su inovacije ključni čimbenici stvaranja bogatstva. Tijekom Velike depresije, John Maynard Keynes ukazao je na važnost državne intervencije u tržišta, što je kritika klasičnoj ekonomiji. Keynes je smatrao da se država u vrijeme zaposlenosti i blagostanja ne treba previše miješati u gospodarstvo, već bi trebala u vrijeme kriza intervenirati na način da povećava potrošnju kako bi potaknula inovacije i stvaranje nove vrijednosti. Smatra se da je Velika depresija bila posljedica djelovanja slobodnog tržišta te su njezini uzroci i danas predmet rasprava.

Ekonomski rast nije jednostavan proces te zahtijeva široko razumijevanje ekonomskih, političkih i mnogih drugih čimbenika. Kroz stalno istraživanje te nove ideje može se pridonijeti napretku, ne samo teorija, već i samog ekonomskog rasta te time i ostvarenju blagostanja društva.

Literatura

1. Bach S. i Kardum Ž. (2014). *Pouke velikog sloma 1929. i globalne krize 2007*. Praktični menadžment: stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta, Vol. 5 No. 1, 2014. stranice 108-112.
2. Bobera D. (2010). *Inovacije i preduzetništvo*. Sveučilište u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Subotici. Dostupno na: <https://www.scribd.com/doc/268290084/Inovacije-Preduzetnistvo#> [pristupljeno 06. svibnja 2023.].
3. Čendo Metzinger T. i Toth M. (2020). *Metodologija istraživačkog rada za stručne studije*. Veleučilište Velika Gorica. Dostupno na: <https://www.vvg.hr/app/uploads/2020/03/METODOLOGIJA-ISTRA%C5%BDIVA%C4%8CKOG-RADA-ZA-STRU%C4%8CNE-STUDIJE.pdf> [pristupljeno 01. lipnja 2023.].
4. Dragojević Mijatović A. (2012). *Keynesov animal spirit. Filozofski aspekti učenja Johna Maynarda Keynesa o uzrocima ekonomskih kriza i opravdanju državne intervencije*. Filozofska istraživanja, Vol. 32 No. 3-4, 2012. Stranice 557-567.
5. Deskar Škrbić M. (2009.) *Keynes u 21. stoljeću*. Financijski klub, Zagreb. Dostupno na: <https://finance.hr/clanakkeynes> [pristupljeno 11. svibnja 2023.].
6. Ekelund, Jr. R.B. and Hebert R.F. (1990). *Povijest ekonomske teorije i metode* [Online]. Treće izdanje, Zagreb MATE d.o.o. Dostupno na: <https://www.scribd.com/doc/162913258/Povijest-Ekonomske-Teorije> [pristupljeno 05. ožujka 2023.].
7. Heilbroner R.I. and Malone L.J. (1987). *The Essential Adam Smith* [Online]. W.W. Norton. Dostupno na: https://www.google.hr/books/edition/The_Essential_Adam_Smith/mc9gAAAAQBAJ?hl=hr&gbpv=0 [pristupljeno 10. ožujka 2023.].
8. Howarth R. (2012). *Economic Growth and the Stationary State*. Dartmouth College 2012. Dostupno na: <https://humansandnature.org/economic-growth-and-the-stationary-state> [pristupljeno 23. ožujka 2023.].

9. Lajović D. (2012). *Preduzetništvo*. Ekonomski fakultet, Podgorica. Dostupno na: <https://www.scribd.com/doc/88861047/Preduzetnistvo-knjiga#> [pristupljeno 03. svibnja 2023.].
10. Lalović D. (1982). *O teorijskim pretpostavkama pozitivne kritike nacionalne ekonomije*. Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 19 No. 1-2. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/114344> [pristupljeno 15. travnja 2023.].
11. Marx K. (1844). *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine, Otudjeni rad*. Dostupno na: <https://www.marxists.org/srpshrva/biblioteka/marks/1844/ekonomsko-filozofski-rukopisi/ch01/04.htm> [pristupljeno 18. travnja 2023.].
12. Marx K. (1844). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844., Wages of Labour*. Dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/wages.htm> [pristupljeno 18. travnja 2023.].
13. Marx K. (2018). *CAPITAL: Vol. 1-3: Complete Edition – Including The Communist Manifesto, Wage-Labour and Capital & Wages, Price and Profit* [Online]. Mosaic Books. Dostupno na: <https://www.scribd.com/book/377978724/CAPITAL-Vol-1-3-Complete-Edition-Including-The-Communist-Manifesto-Wage-Labour-and-Capital-Wages-Price-and-Profit> [pristupljeno 24. travnja 2023.].
14. Mill J.S. (2018). *The Principles of Political Economy* [Online]. Charles River Editors. Dostupno na: <https://www.scribd.com/book/381573817/The-Principles-of-Political-Economy> [pristupljeno 05. travnja 2023.].
15. Mitchell D. (1970). *Mill's theory of value*. University of Lancaster. Dostupno na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1755-2567.1970.tb00413.x> [pristupljeno 21. ožujka 2023.].
16. Oladimeji Y. and Hassan A.A. (2017). *Food production trend in Nigera and Malthus theory of population: empirical evidence from rice production*. Ahmadu Bello University. Dostupno na: https://www.researchgate.net/profile/Yusuf-Oladimeji-2/publication/319310415_FOOD_PRODUCTION_TREND_IN_NIGERIA_AND_MALTHUS_THEORY_OF_POPULATION_EMPIRICAL_EVIDENCE_FROM_RICE_PRODUCATIO_N/links/59a2ccfb458515fd1ff57921/FOOD-PRODUCTION-TREND-IN-NIGERIA-AND-MALTHUS-THEORY-OF-POPULATION-EMPIRICAL-EVIDENCE-FROM-RICE-PRODUCTION.pdf [pristupljeno 14. ožujka 2023.].

17. Omrčen M. (2013). *Tajna nevidljive ruke*. Portal hkv.hr. Dostupno na: :
<https://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/m-o/omrcen-mirko/15418-m-omrcen-tajna-nevidljive-ruke.html> [pristupljeno 06. ožujka 2023.].
18. Ricardo D. (2012). *The Principles of Political Economy and Taxation* [Online]. Dover Publications. Dostupno na:
<https://www.scribd.com/search?query=the%20principals%20of%20political%20economy%20and%20taxation> [pristupljeno 10. ožujka 2023.].
19. Samuelson P.A and Nordhaus W.D. (2011). *Ekonomija (19. izdanje)*. MATE d.o.o. Zagreb
20. Smith A. (1776). *The Wealth of Nations Illustrated* [Online]. Enhanced Media 2016. Dostupno na: <https://www.scribd.com/book/331788376/The-Wealth-of-Nations-Illustrated> [pristupljeno 06. ožujka 2023.].
21. Žugaj M. (1979). *Metode analize i sinteze (s osvrtom na organizaciju proizvodnje)*. Journal of Information and Organizational Sciences, No. 2-3, 1979. Stranice 113-139.

Popis slika

Slika 1: Ekelund R.B. Jr. and Hebert R.F. (1990). *Povijest ekonomske teorije i metode*, 121. stranica [Online]. Treće izdanje, MATE d.o.o. Zagreb. Dostupno na: <https://www.scribd.com/doc/162913258/Povijest-Ekonomske-Teorije> [pristupljeno 05. ožujka 2023.].

Slika 2: Oosthoek J. *Malthus, Population and environment, a short bibliography*. Dostupno na: <https://www.eh-resources.org/malthus-bibliography/> [pristupljeno 19. ožujka 2023.].